

Bírálati vélemény Hargittay Emil
Pázmány Péter írói módszere és az életmű genezise: a Kalauz és a vitairatok újraírása
című akadémiai doktori értekezéséről

1977 májusában Győrben *A magyarországi barokk kezdetei* című konferencián a régi magyar irodalom kutatásának legtekintélyesebb szakemberei között előadást tartott egy ötödéves egyetemista is. Hargittay Emilnek hívták, Pázmány *Öt szép leveléről* beszélt. Akkoriban óriási megtiszteltetésnek számított, ha Klaniczay Tibor, Varjas Béla, Komlós Tibor és kortársaik társaságában a szakma legrangosabb rendezvényén egy pályakezdő fiatal is színre léphetett. A kiválasztás bizonyosan nem a véletlen műve volt.

Akárhogy is számolom, a győri konferencia óta csaknem negyven év telt el. Elég egy pillantást vetni Hargittay Emil bibliográfiájára, és láthatjuk, hogy a Pázmány-kutatás végigkíséri eddigi pályafutását. Ha semmi mást nem tett volna, mint hogy összegyűjti eredményeit, az is bőven elég lenne az akadémiai doktori fokozat elnyeréséhez. Ehelyett azonban legnagyobbreszt újabb kutatásainak összefoglalását nyújtja. Amint disszertációja előszavában írja: „Mivel az életmű genezisének és a szerző írói céljainak megértését kívánja elősegíteni jelen értekezés, nem kompilációja a szerző korábban megjelent írásainak, hanem egy új, még alaposan nem vizsgált téma részletekbe menő monografikus feldolgozásának igényével lép fel.” (8. l.)

Igaz ugyan, hogy a szerző beépítette szintézisébe néhány korábbi írását – némelyikük 2009-ben megjelent tanulmánykötetében is olvasható –, de ebben semmi kivétlnivalót nem találhatunk, hiszen ettől még a munka egésze valóban nem tekinthető kompilációnak. Az lenne furcsa, ha a több évtizedes, általános szakmai elismeréssel kísért Pázmány-kutatás eddigi eredményeiből semmit sem lehetne hasznosítani az újabb célok megvalósítása során. Nemcsak terjedelmükben, hanem jelentőségükben is túlsúlyban vannak az új eredményeket bemutató részek.

Hargittay Emil világosan meghatározza célját: az életmű jelentős részét egységes egészként szemléli, azaz „az egyes művek között kialakuló struktúrát” (6. l.) kívánja bemutatni. „Pázmány vitairatainak belső összefüggéseit tárgyalja és tárja fel az írói módszer fejlődése és meghatározása érdekében” (6. l.). Sietek előrebocsátani: célját sikerült eddigi pályafutása méltó folytatásaként megvalósítania, új tudományos eredmények sorozatával árnyalva az életmű ismeretét.

Kutatástörténeti áttekintésében korrekt módon felsorolja mindazokat a korábbi szakirodalmi említéseket, amelyek Pázmány újraírási technikájára utalnak. Ezek azonban többnyire csak jelzik a módszer jelentőségét, ugyanakkor ösztönöznek a minden részletre kiterjedő kutatásokra.

Külön fejezet ismerteti Pázmány irodalomszemléletének néhány jellemző gondolatát. Az ennek bevezetőjében ígért öt pont kifejtése után a szerző legalább olyan érdekes szempontokat vet fel a további kutatás számára, mint a korábbiak: „Pázmány prae- és postliminaris szövegeinek vizsgálata további irodalomkritikai tanulságokkal is járhat a műfajok, a szerkesztésmód, az alantas stílus, a nyelvi durvaság kérdése vonatkozásában – mindez azonban már külön dolgozat tárgya lenne.” (28. l.)

E fejezet hatodik pontja igen fontos annak megértéséhez, hogyan vélekedett Pázmány az irodalmi alkotásról. A szerzői önreflexiók idézése világossá teszi az érsek véleményét a kompiláció mindkét értelméről: egyrészt más szerzők szövegrészleteinek egybeszerkesztéséről, másrészt a korábbi, saját művek felhasználásáról, átdolgozásáról, átszerkesztéséről. Az eredmények összefoglalása az adott életmű értelmezése mellett

általánosabb kritikátörténeti szempontból is értékes, lévén elsősorban adalék a század irodalmi gondolkodásához.

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódva teszem szóvá, hogy a terminológiát éppen a szövegalkotási eljárás kulcsszerepe miatt érdemes lenne pontosítani. Hargittay Emil szóhasználatából nem derül ki egyértelműen a kompiláció és az újraírás tartalma, a két fogalom és a további rokon értelmű szavakkal jelölt eljárások viszonya. Azonosságra vagy hasonlóságra következtethetünk, amikor „kompilációs és újraírási technikáról” (6. l.), „kompilációs, újraíró módszerről” (7. l.) ír, vagy „kompilációs átdolgozásról és újraírásról” (29. l.); máshol (mintegy értelmező szándékkal, a hasonlóságot sugallva) „átalakító – kompilációs vagyis egybeszerkesztő és újraíró – tevékenységről” (17–18. l.); ismét máshol „korrekciós munkáról” (39. l.). *Az Szentírásról és az Anyaszentegyházról* szóló írást ismertetve azonban határozottan szembeállítja a kompilációt és az újraírást: „Pázmány nem a könnyebb utat választja, nem vesz át hosszabb összefüggő részeket, nem kompilál, hanem ugyanazt a témát részben eltérő forrásbázis alapján *újraírja*.” (153. l.). Előfordul a „kompilációs-átdolgozó szövegalkotás” (233. l.) kifejezés is.

Belátom, nem könnyű következetesnek lenni, hiszen a kompiláció, átvétel, egybeszerkesztés, újraírás, átdolgozás, átalakítás, átszerkesztés, korrekció eljárása, módszere, technikája, gyakorlata, munkája, tevékenysége vagy folyamata során mind idegen szerzőktől származó, mind saját szövegekből létrejöhöz az újabb változat, még hozzá többféle módon. Mindazonáltal, ha az esetlegességek kiküszöbölésével sikerülne kialakítani a különböző jelentéseket világosan elkülönítő, minden esetben egyértelmű terminus technicusként használható szakkifejezéseket, az nemcsak a jelen disszertációnak, hanem a hasonló eljárások feltárását célzó későbbi vizsgálódásoknak is hasznára válna, mintegy terminológiai, módszertani mintaként.

Ugyancsak a kompilációhoz kapcsolódva jegyzem meg: Bárczi Ildikó alapvető monográfiájára mindössze egyetlen hivatkozást találtam, a tárgymutatókkal összefüggésben, ahol a szerző neve – rövidítve – csak a lábjegyzetben szerepel. Még ha az *Ars compilandi*-kötetben összefoglalt eredmények közvetlenül nem is használhatók fel a Pázmány-kutatásban, a szövegalkotás tárgyalt módjának elméleti és módszertani kérdéseit, tudománytörténeti előzményeit illetően Bárczi Ildikó neve és munkássága legalább egy rövid említést a főszövegben is megérdemelne.

Figyelemreméltóak az összefüggések az értekezés és a folyamatban lévő Pázmány-kritikai kiadás között. A disszertáció hasznosan egészíti ki a köteteket. Jó példa erre a *Kalauz* esetében: „[...] szeretnénk használhatóbbá tenni a *Kalauz* jelen kiadását, ezért az abban közölt tartalomjegyzéket az alfejezetek feltüntetésével mintegy háromszorosára kiegészítve s az 1637. évi kiadás oldalszámaival ellátva mai helyesírással közöljük az értekezés 6.2. fejezetében.” (40. l.)

Az értekezésnek mintegy felét teszi ki az ötödik fejezet, az egyes vitairatok és a *Kalauz* összehasonlítása. A szerző 22 alfejezetben 24 munkát vet össze a nagy művel, az összefüggések típusait vizsgálva. A nagy ívű áttekintés első megközelítésben akár a hitvitázó művek kislexikonának is tekinthető, hiszen az egyes alfejezetekben megtalálhatók a legfontosabb tudnivalók az adott tételről, beleértve az életrajzi körülményeket, a keletkezés társadalom-, politika- és mentalitástörténeti közegének összefoglalását éppúgy, mint a kutatástörténet főbb mozzanatait és könyvészeti adatokat.

Igazi újdonságot a disszertáció célját megvalósító részek jelentenek: minden esetben kirajzolódik a kompiláció – vagy újraírás? – pontos tartalma: hogyan kapcsolódnak az egyes művek a *Kalauz*hoz. Az összefüggés lehet tematikai vagy éppen szövegszerű azonosság, az érvelés megegyező logikája. Az egyezések pontos regisztrálása mellett az is nyomon követhető, hogyan változnak meg az átvett részek. Rendszeres a kihagyás, bővítés,

átfogalmazás, vagy éppen a szerkezet átrendezése, a hangvétel, a stílus, a műfaji sajátosságok igazítása az éppen időszerű célokhoz. Jelentősége van a tipográfia módosításának is, amennyiben a szöveg áttekinthetőbb tagolását, a legfontosabb szakaszok kiemelését segíti elő. Nyelvtudomány-történeti szempontból figyelmet érdemel a helyesírás modernizálása az újabb kiadványokban. Az egymásra hivatkozó szövegrészek alapján az írói szándék rekonstruálása mellett – mintegy ráadásként – olykor az egyes művek keletkezésének, megjelenésének ideje is pontosítható.

Feltétlen elismerést érdemel Hargittay Emil kutatói módszerének kettőssége. Ennek eredményeként a korábbi szövegek újabb és újabb felhasználási módját feltárva nemcsak a különböző változatok egymásra vetítése világítja meg az eljárás különféle típusait, hanem Pázmány önreflexiói is. A Pázmány irodalomszemléletéről szóló fejezet – mint említettem – már bemutatta a szerző elképzeléseit előszavai, ajánlásai alapján. A vitairatok és a *Kalauz* részletes összevetése során további fontos adalékok – megannyi új kutatási eredmény – kerülnek elő az úgynevezett munkapéldányok tüzetes vizsgálata nyomán. A szerző által a saját kinyomtatott művébe írt vagy pótlapokon rendszerezett bejegyzések ugyancsak sok mindent elárulnak Pázmány alkotói módszeréről, folyamatos szövegalakításainak okairól és céljairól. (Erről az értekezés végén külön fejezet is szól.)

A részletes összevetések végeztével egy stemma teszi áttekinthetővé a különböző művek közti összefüggések hálózatát, magyarázatokkal segítve elő a viszonyrendszer még pontosabb megértését. A *Kalauz* 1637. évi kiadásának teljes, kibővített tartalomjegyzékéhez illesztve is megjelennek a kompiláció során felhasznált írások, így is megmutatva kapcsolódásukat „az írói életmű centrumának” (194. l.), Pázmány „élete fő művének (233. l.) tekintett munka létrejöttében.

Habár a dolgozat tartalmi érdemeit nem érinti, a teljesség kedvéért említem a könnyen javítható apró technikai, formai hibákat, elírásokat. Előfordul, hogy egy szó kimaradása értelmetlen mondatot eredményez: „Közismert tény, hogy a 16–17. században megjelent művek dedikációi leggyakrabban a művek létrejöttét [kimaradt: ismertetik?], esetleg a nyomdai megjelenést lehetővé tevő mecénásokhoz vagy szellemi pártfogókhoz szólnak.” (21. l.) Máshol felesleges szavak maradtak a mondatban: „Feltűnő, hogy a *Phosphorus*nak több mint egyetlen könyve, a III. könyv az egész műnek több mint egyharmadát foglalja el [...]” (165 l.).

Némely következtetlenségeket is érdemes volna kiküszöbölni. Az egyes művek, részletek terjedelmének, helyének meghatározásakor *oldal* helyett szakszerűbb volna minden esetben *lapot* írni. Az értekezés szerzőjének első személye többnyire többes számban jelenik meg, néha azonban egyes számban; ezt is lehetne egységesíteni. Egy helyen „Pázmány három és fél évtizedes, kiterjedt vitairói működéséről” (149. l.) esik szó, máshol azonban „három évtizedes hitvitázó működéséről”. (185. l.)

Figyelmes átnézéssel könnyen lehet javítani a csekély számban előforduló „aprolek vetkeket”, betűhibákat (lucusjelöléseket helyett: locusjelöléseket, 25. l.; Eljárására helyett: Eljárására, 29. l.; meglövő helyett: meglévő; Bellarminóhoz–Pázmány kapcsolat helyett: Bellarmino–Pázmány-kapcsolat, 50. l.; restaurálással helyett: restaurálással, 55. l.; helyreteszi helyett: helyre teszi, 56. l.; Ecclesiem helyett: Ecclesiam, 75. l.; ratioban helyett: ratióban, 89. l.; Pázmány féle helyett: Pázmány-féle, 90. l.; Pázmányank helyett: Pázmánynak, 119. l.; marginális helyett marginália: 123. l.; méginkább helyett: még inkább, 133. l.; szóbahozzák helyett: szóba hozzák, 139. l.; 1626-27-ben helyett: 1626–27-ben, 171. l.; citátumokpontos közlése helyett: citátumok pontos közlése, 174. l.; locusocra helyett: locusokra, 177. l.; *captatio benevolentiae* helyett: *captatio benevolentiae*, 180. l.; őmaga helyett: ő maga, 237. l.).

Hargittay Emil szabatosan megfogalmazza a kompilációs eljárás feltárásán alapuló kutatás további feladatait, elsősorban a kritikai kiadás következő köteteinek munkálatai során. A disszertációban többször is felvetődik a latin nyelvű munkásság jelentős aránya: „az igen terjedelmes életműnek mintegy 40 %-a” (10. l.). Az újraírásban játszott szerepéről is esik szó, például: „[Pázmány] Sok ezer oldalra rúgó latin nyelvű filozófiai és teológiai előadásai, az ott tárgyalt érvek és locusok jelentős módon és mértékben szintén beépültek a *Kalauz* rendszerébe, immár magyar nyelven.” (30. l.) Érdemes volna nyomatékosabban hangsúlyozni a latinul olvasható művek figyelembevételének szükségességét, felhasználásuk módjának bemutatását. Ezt azonban még hosszú évek – vagy évtizedek – munkájától várhatjuk.

Maradva a jelenben: összegzésként megállapítható, hogy a disszertációban rendszerezett új kutatási eredmények Hargittay Emil kitűzött céljának megvalósítását igazolják. A minden lényeges apró részletet érintő, ugyanakkor a tágabb összefüggések rendszerére is kiterjedő megfigyelései alapján nyilvánvalóvá válik, hogy bizonyos szövegrészek ismételt felhasználása – azonos vagy módosított formában – valóban kulcskérdés: „szinte bárhol ütjük föl a nagy művet, az az érzésünk támad, hogy a szöveget valahol már olvastuk, ráismerhetünk Pázmány valamely korábban megírt művére.” (37, 235. l.) „Ha bármelyik könyvét is vesszük kezünkbe, szinte ugyanazt olvassuk, esetleg más megfogalmazásban és más funkcióval.” (239. l.)

Az „újrahasznosítás” hangsúlyozása az értekezésben újra meg újra megjelenik: „Pázmány három és fél évtizedes, kiterjedt vitairói működése során a kontroverz irodalom minden kérdését érintette, sőt számos vitapontra több alkalommal is visszatért, s azokat különböző argumentációs alapról, céllal és eltérő mélységben, mindig újra fogalmazott fejezetekben tárgyalta.” (149. l.) Lényegében egyetérthetünk a végkövetkeztetés szellemes megfogalmazásával: „Pázmány életműve csak látszólag oly hatalmas terjedelmű, valójában »egykönyves« szerző ő, aki egész életében egyazon *Művet* alkotott, folyamatosan tökéletesítve korábbi írásait.” (239. l.)

Az általánosító kijelentéseket illetően egyetlen módosítást javaslok. Amíg nem kerül sor az említett latin nyelvű művek részletekbe menő figyelembevételére, és a jelen értekezésben alkalmazott módszerekkel, latin–magyar párhuzamokkal nem rajzolódik ki még teljesebben a roppant szövegtömeg belső összefüggéseinek hálózata, pontosabb volna az eredményeket az *egész életmű* helyett a *magyar nyelvű munkásságra* vonatkoztatni. Ismételten hangsúlyozom: ennek feldolgozása – különös tekintettel a vitairatokra és a *Kalauzra* – mintaszerűen megtörtént. Az ismétlődések szerepének, módjának bemutatása nemcsak Pázmány alkotói módszerét világítja meg szemléletesen, hanem írói szándékainak alakulását is.

Meggyőződésem, hogy ha az értekezés kisebb módosításokkal nyomtatásban megjelenik, a Pázmány-szakirodalom alapvető kézikönyvei között fogják számon tartani. Apróbb, legnagyobb részét formai természetű változtatási javaslataim a munka elvitathatatlan érdemeit nem érintik. A doktori mű jelenlegi formájában is kiemelkedő tudományos eredmény, ezért nyilvános vitára feltétlenül alkalmasnak tartom.

Budapest, 2016. nov. 17.

Dr. habil. Bartók István, DSc
tudományos tanácsadó, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
egyetemi docens, PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti Tanszék